

SRCE, KLJUČNA BESEDA TAVČARJEVIH *MRTVIH SRC*

Besedna in besedilna analiza, soočena z monografijo o Ivanu Tavčarju

Prispevek ob trojnem jubileju (ob dvajsetletnici smrti avtorice Marje Boršnik, tridesetletnici izida njene monografije *Ivan Tavčar leposlovni ustvarjalec I*, 1863–1893, stoštiridesetletnici obravnavanega obdobja 1863–1893) vsestransko izpričuje mnogoplastnost besede *srce*. Monografija se v veliki meri ukvarja s stilistiko literarnega dela in je zato pričujoča raziskava samo skromen pendant k njej. Eno- in večbesedni znotrajbesedilni iztržki iz romana Ivana Tavčarja *Mrtva srca* (izhodiščno besedilo je druga redakcija romana in ne katera od različic) so pomensko analizirani v kontekstu ugotovitev Marje Boršnik. Sočasno navezovanje na dve perspektivi, avtorjevo in literarno-zgodovinsko, osvetljuje v presegu jezikovnih danosti prepletanje različnih, tudi preroških dimenzij.

ključna beseda, besedna analiza, stilna analiza, M. Boršnik, I. Tavčar, *Mrtva srca*

Written on the occasion of a triple anniversary (the twentieth anniversary of Professor Marja Boršnik's passing; thirty years since the publication of her monograph *Ivan Tavčar leposlovni ustvarjalec I*, 1863–1893; a hundred and forty years since the period analyzed), the article is an attestation of the multi-layered meaning of the word *heart*. Marja Boršnik's monograph comprehensively treats the style of Tavčar's literary work, thus the present analysis is a mere accessory to it. Excerpts of one or more words from Tavčar's novel *Mrtva srca* (the second edition of the novel) are analyzed semantically in the context of Marja Boršnik's findings. Adherence to two perspectives, i.e., the author's and the literary-historical, reveals the intertwining of various, even prophetic, dimensions.

key word, lexical analysis, stylistic analysis, M. Boršnik, I. Tavčar, *Mrtva srca*

I

V naslovnem literarnozgodovinskem delu (Boršnik 1973) je veliko novega, med drugim pritegnitev manj znanih in še nepoznanih del in upoštevanje življenjskih okoliščin, ki so neposredno vplivale na Ivana Tavčarja in s tem na nastanek romana *Mrtvih src*, dešifriranje psevdonima Emil Leon (in drugih izvorno sorodnih psevdonimov, glej *Priloga II*), iskanje ustvarjalnih povezav z izvoljenko Emilijo Garz idr. Monografija se ob jezikoslovnih vprašanjih ne ukvarja zgolj s stilom in tolmačenjem Tavčarju manj znanih besed (neznanih in manj znanih del, glej

Priloga III), temveč se dotika področja glasoslovja, med drugim razrešuje naglasna vprašanja in poudarke.

Že prvo Tavčarjevo ustvarjalno dvanajstletje (1863–1875) odkriva zametke vsega tistega, kar se je pozneje razvilo v pravega pripovednega genija. Iz neposrednega občutja sveta in iz globoko čuteče narave prodira na dan kleno izrazje s tipično metaforiko (kot rože, trnje, mrtva srca, jesen) najprej v prozi, pozneje se isti motivi strnejo v pesem (*Prepozno*, 1884). Nekateri od njih so vseprisotni v vseh obdobjih in čakajo, da bodo v celoti dozoreli (*Mrtva srca*, *Cvetje v jeseni*). Predmet številnih izpovedi je brezupna erotika, povezana z realno in hkrati nedosegljivo Emilijo Garc (Garz), ki je do zadnjega obdobja in poznih let v avtorju poživiljala pesniško ustvarjalnost. Monografija skuša dešifrirati poimenovanja nekaterih Tavčarjevih junakinj, »pri katerih je treba raztolmačiti vsaj anagramsko prikriti pomen imen, in jih povezuje z imenom te Terpinčeve pohčerjenke« (MB, 534). Tako jih je avtorica monografije potegnila iz anonimnosti. Pristnost stilemov je pri manj znanih delih za objavo pri MB računalniško preveril pesnik in literarni kritik Denis Poniž.

Za našo obravnavo o *Mrtvih srcih* je zanimiva morda ne povsem naključna enakozvočna povezava Garz – Herz¹/Garz s pomenom 'srce', ki je tako pomemben element romana *Mrtva srca*. Imena simbolizirajo vsebinsko resničnost likov: nedosegljivost Emilije. Pseudonim Emil Leon – naj bi bil poimenovan po mogočnem, junaškem lev-u (zgolj naključno je lev v hebrejščini kot bibličnem jeziku naziv za 'srce'), lahko pa je tudi le-on (Emilijin), v osrednji izpovedi *Mrtvih src* alter ego ustvarjalca. Emilijino ime, ki je bilo v številnih drugih delih zavito v podoboglasno sorodna imena kot soror Evlalija v satiri *4000* ali gospa *Amalija*, pa je ostalo svetu prikrito.

Zaradi izrednega lastnoimenskega izraznega bogastva znotraj romana *Mrtvih src* bi raziskave poimenovalnih motivacijskih razmerij v medsebojni primerjavi prav tako lahko prinesle nadaljnje zanimive rezultate. Za razliko od navidezno nehomogene fabule je jezikovna tehnika romana popolnoma obvladana. *Mrtva srca* so nastajala v treh obdobjih z vsemi osebnostnimi nihanji, vsebinskimi in stilističnimi premiki.² »V tretjem obdobju« (1875–1881) »pa se pričinja erotični problem pri Tavčarju zapletati prav z bipolarnostjo, tj. z nastopom dveh istočasnih ljubezni« (MB, 279). »V drugi tretjini tretjega obdobja, ko lahko zajema v večji meri iz dejanskih korenin, postaja motivno še zapletenejši, barvitejši in učinkovitejši.« (MB, 279–280.)

Osrednja sporočilna nit je ljubezen, ki je ubita in z njo vse notranje bogastvo, ostaja notranja izpraznjenost, »votlost«, ki je ne gane predano *srce*, pač pa v njej votlo doni zasmeh plehkega, ničvrednega plemstva. Pripovedno mojstrstvo se kaže

¹ Slednja oblika bi bila tudi ruska transkripcija za Harz [> Herz*].

² Prva, fragmentarna redakcija, nastaja 1876–1878, druga 1884, zadnja pa predstavlja leposlovni višek.

tudi v netendenčno predstavljeni dobroti in klenem garaštvu z zemljo zraslega ljudstva.

Navidezno pesimistično tematiko romana obvladuje paradoks; mrtvo srce, ki ves čas v sebi nosi kal življenja. Omenimo, da tudi naslov *Noire ou blanche* (1894) napoveduje razblinjenje črnine v svetlobo.

Kakor povzema na hitro, skoraj telegramsko Tavčar tu jedro svoje ljubezenske preteklosti, lahko povzema semkaj tudi nekatere jezikovne in stilne značilnosti, iz raznih ustvarjalnih obdobjih ljubezni posvečene novelistike. (MB, 534.)

Mrtva srca imajo neprepričljiv, z erotično in osebnostno krizo napolnjen, netipičen konec, ki jih oblikuje v mestoma še odprto pripovedno celoto brez izteka. Pravi konec nepotešene ljubezni, ki jo simbolizirajo *mrtva srca*, omogoči šele srečanje Lucije (poimenovane 'nositeljica svetlobe') z Devskim (*Noire ou blanche, Epilog*).

Vsaj Epilog se opira na Tavčarjevo življenjsko pot od 1884 naprej ... Kakor se sam sreča ob spomeniku mrtvi Emiliji, to je ob *mrtvih srcih*, s Franjico, tako se Lucija sreča na grobu Potockega z bodočim možem Devskim. (MB, 534.)

Eden od najpomembnejših motivov v Tavčarjevem opusu, ki je zelo pomemben motiv v *Mrtvih srcih*, je še neobdelan, čeprav je prav erotika Tavčarju pomenila isto kakor življenje. Brez srečne povezave z izbrano ženo je zanj ostajal svet brez smisla. (MB, 323.)

II

Vsi podatki, priborjeni s pozitivistično metodo, pa so šele podlaga za obravnavanje umetnine, ki ima svoje življenje, svojo dinamiko in jo lahko primerjamo z gibanjem planetov. Vsako dejanje povzroči premik v vesolju, ker predstavlja kamenček v kozmičnem mozaiku. Sinusoida literarne umetnine združuje dinamiko različnosti, združenih v celoto. *Mrtva srca* so nastajala vse Tavčarjevo življenje, ki je preživljanje svojega lastnega in tujega scenarija v variantnosti mrtvih src. Za roman v Tavčarjevem času je značilna sinkretičnost, polimorfnost struktur, torej nezaključena zgradba. Prehajanje med številnimi realizacijami enega lika, stalno vstopanje in izstopanje ter spreminjanje gledišč pri bralcu povzročajo različne učinke.

Gibalo, ki povzroča dinamiko, je tudi prehod med različnimi osebami. Tam, kjer Bogomir sam umori svoje *srce*, ko ne ravna po načelih etike, nastopi njegov *alter ego* – Filip in vsa teža tega sveta se prevesi nanj. Protagonist doživi popoln moralen propad, razvodenitev osebnosti, v čemer lahko zaznamo naturalistični vzgib – npr. neizogibnost pogojenosti, ki prehaja z dedove (očetove) usode na vnuka (sina), literarni lik ostane v popolnem protislovju z lastno zavestjo. Prav tovrstni odstopi od stroge črno-bele naracije, ki odslikavajo usodnost, narativno strukturo približujejo življenju. Na eni strani se Bogomir pregreši zoper očetovo oporoko, ki zahteva maščevanje, na drugi pa zoper svojo lastno moralo, ki je na šibkih temeljih.

Resnično dosleden in globok je samo idealist Filip Tekstor. Njegov notranji razvoj hodi ravna pota, kar nujno vodi v tragiko, saj čisto srce podleže. Moralno vzvišen, čvrst človek je izpostavljen popolnemu preziru. Osrednji smisel dela lahko razumemo v pisateljevih besedah: »Ako bi bil imel več moralčne podlage, ne bil bi zapravlil dosedanjega življenja svojega.« Povsod, pri vsaki tragično končani zgodbi romana, bi lahko prišlo do pozitivnega obrata, če bi bila za to v človeku in zunaj njega moralna naravnost. O tem govori osrednji literarni lik sam, Bogomir Lesovej, na koncu, ko žalostno propade pri kontesi: »To je zgodovina mojega mrtvega srca!«

III

Vse skrajne, izključujoče se vloge so kot členi v pripovedni verigi in kot take tudi prej ali slej pojasnjene.

Filip Tekstor ... se je vznemirjal z ugotavljanjem krivične razdelitve sveta. V tem ga je še prav posebno potrjevala njegova nesreča v erotiki. (MB, 323.)

Kljub neprepričljivim vložkom prve verzije (Viktor na eni strani, na drugi pa Meta Malec, ki doživlja v predhodni verziji, kot ugotavlja Marja Boršnik, celo burkaste nastavke) se sočni opisi presenetljivo večje prepletajo z značilnostmi pesmi v prozi, obenem pa notranja filozofska osnova predstavlja vizionarsko sporočilo. Zato lahko *Mrtva srca* imenujemo upesnjeni roman, posvečen opevanju neizpolnjene ljubezni in razkrivanju človekovih zablod.

IV

Tavčarjev pripovedni postopek je pogosto destruktiven, zato niti snovno-motivno izključujoče si komponente različnih verzij pogosto niso ključne: fabulativna osnova se razblini – moč umetnine se prenese na izrazna sredstva, povednost in teža sporočila pa v najmanjše enote besedila. Predelana fabula (iz oblikovno neizdelane prve redakcije) predstavlja preplet disonantnih srčnih zmed s tragičnim oziroma klavnim koncem. Sporočilo lastnostnih pridevnikov včasih namenoma ali nevede zavaja v nedoslednost:

Bogomir Lesovej je bil najprej dobrasrčen, nato brezsrčen, brez usmiljenja: in da je imel le kolikaj srca, morala bi se mu bila smiliti ... (313.)³

Dovršena intenzivnost je izražena v notranjem tkivu, ki obdaja izraz *srce*; ta se ob povečevanju čutnosti ljubezni razrašča od osrčja zemlje do neba in usiha v območju pomenskega polja tako priljubljene tavčarjanske sintagme upa in obupa. Protipola sta ustvarjalna moč ljubezni in razkrajajoča moč sovraštva, maščevanja.

V

V *Mrtvih srcih* je prisotna ubranost dotedanjih stilnih premikov (romantike, realizma, naturalizma) z globoko simboliko in slikovito metaforično figuraliko.

³Številke v oklepajih brez kratice avtorja se nanašajo na *Mrtva srca* Ivana Tavčarja.

Številni izpisi besede *srce* (besedilnozaporedno izpisanih je okrog 150 pojavitev) izražajo srčiko sporočila romana, v katerem se zvrsti cela veriga neposrednih ponavljanj. Izkazani so malodane vsi doslej obravnavani pomeni besede *srce* in njene pridevniške ter glagolske izpeljanke. V teh kratkih besedilnih vzorcih je podana večplastnost jezika in avtorjeva genialnost; ta zajema največjo intenzivnost, ki jo napolnjuje moč upanja, in se razblinja do popolnega razsula in notranje praznine.

V sobesedilnem okolju izkazuje beseda *srce* najširši možni spekter izraženih pomenov: od (redkeje) pričakovanega, običajnega, izhodiščno-anatomskega oz. fiziološkega, prenesenega enobesednega ali frazeološkega, temeljčnega na sveto-pisemskem eno- in večbesednem sopomenskem in protipomenskem paralelizmu, merizmu, antitezi. Pomeni so vzvišeni, vsakdanji, ironični, sarkastični, močno slabšalni ali celo vulgarni. Izraža vse od prekipevajoče sreče in poguma do največje žalosti in obupa, srda, sramu, ljubkovalnic, jedke satire, šale ali ironije.

Pri vseh navedkih, ki sledijo, so upoštevani izpisi samostalniških in vseh drugih izsamostalniških besednovrstnih predstavnikov, tudi glagolskih – samo iz osrednje predloge. Dolžina iztržkov iz Tavčarjevega besedila je določena in izpisana tako, da jih je mogoče brez težave jezikovno opredeliti. Pri daljših enotah je navedba strani na koncu. Dokazno gradivo je izjemoma zaradi različne figuralno-stilistične, pomenoslovne, skladenjske razvidnosti lahko ponovljeno celo na isti strani in v istem segmentiranem navedku. Citati na isti strani in iz istega miselnega sklopa so navedeni kot nanizanka in so medsebojno prekinjeni samo s tremi pikami.

Odnos oče – mati

Ob neprenehno dinamični sceni, ko se pomen kar naprej preveša v svoje nasprotje, celo pri sintagmi *očetovo srce*, ki je lahko plemenito, pa tudi osovraženo, je ena sama stalnica: mati, materinska ljubezen, materino *srce*, materni jezik. »Lepa cvetlica si, materina ljubezen. Kadar je srce prazno in pusto, tedaj se zateče vselej k tebi« (156).

Ljubezen do materinega jezika! Kdor je ne pozna, stoji v življenju *s prozo v srcu* in svetišče najvišjih vzorov mu je za večno zaprto (233)

Večplastnost pomena

Dobesedni pomen (del človeškega telesa) in preneseni pomen:

Na mestu, kjer nosijo drugi *srce*, imela sta brez dvojbe mehove, vina polne (196)

In ... pred njim se je ustrelila v *srce* (290)

In sedaj mi hočeš sveto podobo v mojem *srcu* razdrobiti in oskruniti svetišče v duši moji (291)

Pretreslo ga je: Skrčilo se mu je *srce* in že se je bal, da bo omagal ... in na *srce* si je pritisnil roko (313)

Dati bi moral svinčenki moji pot, ki vodi v njegovo *srce* (294) Živ je še, ali zadet je nad *srcem* (297) ... z roko pa je tiščal prsi, kjer je imel globoko rano, kakor bi zabraniti hotel, da bi mu v tem trenutku ne odtekla *srčna* kri (299)

Sintagma *mrtva srca* izpričuje v različnem sobesedilnem okolju različno, a vedno globoko sporočilo, za katerim se skriva pisateljeva filozofija, ki jo razkrivata oba moška lika – osrednji Bogomir Lesovej in Filip Tekstor.⁴ Nekaterim srce umre od žalosti, drugim od obilja in puhlosti.

Sintagma izraža pomen ničnosti gmotnega bogastva, s čimer avtor napoveduje izničenje pravih življenjskih vrednot:

Mi živimo v času mrtvih *src* ... Človeštvo je silno materialno postalo (176) ... pod penami napačne humanitete ... močno blagega gospoda (ki) je slul za moža mehkega in najblažjega *srca* ... najdobrotljivejšega *srca* (176)

Naše stoletje je stoletje mrtvih *src*. In, kar je najhujše, videti je, da bode vsako prihodnje stoletje še trše, sebičnejše. Znano je, da tisti večni ogenj, ki divja v *osrčju* naši zemlji, pojema bolj in bolj ... zemlja, s pojemajočimi plameni v svojem *osrčju*, (bode) vedno manj in manj rojevala ... V teh stoletjih pa bode zatonilo vse vzvišeno, vse vzorno, vse vzorno med človeštvom, in materializem, združen z živalskim, bode vladal. To je teorija mrtvih *src* ... To je teorija mrtvih *src* ... tudi med nami poganjajo mrtva *srca* (178)

Kultura se mu je vlila v *srce* kakor razbeljeno železo, katero se je počasi ohladilo in mrtvo mu naredilo *srce* (177)

Mrtvo srce v glagolski frazi *ubijanje srca* (stanje, pri katerem se porajajo mrtva *srca*, najpogosteje v povezavi z glagoli *okosteneti*, *zamoriti*, *narediti mrtvo srce* ... *priti v srce*).

Te višje razmere zahtevajo, da mora okosteneti, vsak ud naše družbe, da si mora zamoriti sam sebi duha, da mora potem nositi mrtvo *srce* v sebi, mrtvo *srce* (232)

... človek (mora) časih živeti navzlic svojemu mrtvemu, umorjenemu *srcu* ... Meni je dano tako življenje z mrtvim *srcem* (305)

Tebe sem ... pritiskal na svoje kipeče *srce* ... bili so gotovo trenutki, kateri so najbolj zasejali to čutje v moje *srce* ... To *srce* je bilo mrtvo, umorjeno (155)

Živo srce:

Živo sem si ohranila *srce* in bolje, da sem srečna v uboštvu, nego nesrečna v bogastvu (247)

Središčnost srca (srce dežele, središče, jedro je izvirna Tavčarjanska figuralika, ki je abstrahirana in se pojavlja tudi v drugih delih):

Znano je, da tisti večni ogenj, ki divja v *osrčju* naši zemlji, pojema bolj in bolj ... zemlja, s pojemajočimi plameni v svojem *osrčju*, (bode) vedno manj in manj rojevala ... (178)

⁴ Pomen tega daljnosežnega sporočila je v vseh potankostih in z dodobra analiziranim življenjskim ozadjem obravnavan v MB.

Nove, samostojne zveze:

Sonce mi je sijalo ... in cvetoča spomlad na desni in levi se je usipala ... še enkrat tako žarovito materi zemlji iz srečnega osrčja (233)⁵

Človekovo bistvo in značaj (celotna aktivna drža, ki izvira iz človekovega značaja). Veselje srca (tipična Tavčarjeva postpozicija – zapostavitev – samostalnika v imenovalniku) v rodilniški zvezi z izsamostalniškim prilastkom:

Na dan so hotele *srca* moči – a niso mogle (154)

Kot središče ljubezenskega čustva:

Vir čustva in mišljenja: ... in že sem ji hotel govoriti o *srčnih* svojih upih (318)

Fiziološki pomen, telesna moč, razum (Tavčar besedo uporablja redko v dobesednem pomenu za označevanje telesnega organa – del človeškega telesa):

In ... pred njim se je ustrelila v *srce* (290) ... ki je s tako umazano prozo moril njegovega *srca* vzore ter mu ... iz živega telesa trgal mučeno to *srce* ... (291) Dati bi moral svinčenki moji pot, ki vodi v njegovo *srce* (294) ... zavest, da je došel sedaj morda h koncu trnove poti, napolnjevala mu je hladilno vroče *srce* (295) Živ je še, ali zadet je nad *srcem* (297) ... z roko pa je tiščal prsi, kjer je imel globoko rano, kakor bi zabraniti hotel, da bi mu v tem trenutku ne odtekla *srčna* kri (299)

Dobesedni in preneseni pomen hkrati:

Zastajala mi je kri pri *srcu* ... izlivalo se je *srce* v *srce* (274)

Lahko pa je besedilo obojepomensko:

Skrčilo se mu je *srce* in že se je bal, da bo omagal ... in na *srce* si je pritisnil roko (313)

Srce (srčnost) v pomenu *pogum*:

Ali vsa *srčnost* se je bila raztopila v njeni duši ... (219)

Srčno in brez bojazni se je upal pogledati ji v srpo oko (260)

Nočna, pogozdna tihota je bila prišla tudi v njeno *srce* (212)

... sedaj se je že čutil junaka, ki je *srčno* zmagal v slavnem boju (298)

Srce v pomenu *naročja, prsi*:

... na mojem *srcu* je počivala njena prekrasna glava (274)

Zveza v *srcu* (v dveh različnih pomenih):

V *srcu* pa je vendar čutil vsakdo (= sam pri sebi, v resnici, 178) in v *srcu* smo bili vedno Nemci. Bila je ona, kakor je živela v njegovem *srcu* (191) V *srcih* vseh je živel današnji dan in s težko dušo so ga pričakovali vse leto (192)

⁵ Po vsebini in po slogu to poglavje spominja na začetni del satire *4000* (1891), kjer se tudi trikrat pojavlja dvobesedna sintagma *zemeljsko osrčje*, ki prav tako napoveduje bodoče stopnjevanje grozote: ponavljajoče se iz *osrčja zemlje* (3-krat), s *srčno svojo krvjo* (17), *srce moje* (20), okrog 10–20 pojavitev v celotnem delu.

Nove, samostojne zveze:

Hipoma se mu napolni *srce* s tisto prečudno slastjo, ki veje v starih gozdih ter objema potnika (148) Meni pa sta poteptala v *srcu* mlado cvetje in pustinja naredila v njem (154)

Moral bi si izruvat *srce* iz telesa svojega, ako bi moral gledati, kako bodeta *brezsrčna* starca zvrševala svoje naklepe (237)

... kraj, kjer mu je padlo v *srce* seme prve ljubezni ... kakor da so dišave tega cvetja napolnile tudi *srce* njegovo, tisto ubogo *srce* (238)

Iz *srca* ji zakipi kri (239) S srečo na obrazu in s cvetjem v *srcu* je bil prišel (239)

Staremu upade *srce* (243) Ali smem vedeti, kdo je ... po volji deviškemu *srcu* tvojemu? (246)

... ki je ... podobna žarku krvi, kipečemu iz umirajočega *srca* (271)

Povezovanje besed

Orodniška, roditeljska in tožilniška zveza:

In s kako srečnim *srcem* se je spomladi povračal v Lukovec (203) Solze je pretakal, solze iz trpečega *srca* (204)

Samostalniški sklop:

Kri ji zatopi lice in ne da se popisati srd njenega *srca* (211) Nočna, pogozdna tihota je bila prišla tudi v njeno *srce* (212)

Do danes se je časih še vedno tolažil, da morda ti občutki, ki so mu živeli v *srcu*, niso ljubezen (237) ... kraj, kjer mu je padlo v *srce* seme prve ljubezni ... kakor da so dišave tega cvetja napolnile tudi *srce* njegovo, tisto ubogo *srce* (238)

Iz *srca* ji zakipi kri (239) S srečo na obrazu in s cvetjem v *srcu* je bil prišel (239). Filip umolkne in rahel vzdih mu pride iz *srca* (240) Ta pesem je donela po gaju in sladki njeni glasovi so prihajali tudi v prekipe(vajo)či *srči* tu dol (240) Staremu upade *srce* (243) Ali smem vedeti, kdo je ... po volji deviškemu *srcu* tvojemu? (246)

... pri *srcu* mi je bilo tako bridko (269) ... ki je ... podobna žarku krvi, kipečemu iz umirajočega *srca* (271)

Rodilniška zveza s svojilnim zaimkom: »Kri ji zatopi lice in ne da se popisati srd njenega *srca*« (211); zveza s povedkovim določilom: »... *srce* (mu) je bilo še prepolno maščevalnih misli« (173); prislov, prislovna fraza: »Z omehčanim *srcem* je vstal (315) Morda se mi olehča *srca* težko breme, če se Ti izpovem ... o rdečem cvetu, ki sedaj ne počiva več na *srcu* mojem« (316), »... odgovoril sem *srčno*« (319) in kakor strele so udarjale njene besede v revno moje *srce* ... Ali odkritosrčno vam rečem« (320) ...; glagolska fraza: »Hipoma se mu napolni *srce* s tisto prečudno slastjo, ki veje v starih gozdih ter objema potnika« (148), »Meni pa sta poteptala v *srcu* mlado cvetje in pustinja naredila v njem« (154), »Obdajajo ga stari kostanji, ki so že poznali njegovega očeta in čuli ječanje trpečega njegovega *srca*« (165).

Stilna zaznamovanost na besedilni ravni

Karakterizacija:

... je z ljubečim *srcem* zahajal ... (317) ... in že sem ji hotel govoriti o *srčnih* svojih upih (318)

(usmiljenje): in da je imel le kolikaj *srca*, morala bi se mu bila smiliti (313) ...

Bogomir Lesovej je na začetku orisan kot dobrasrčen, kasneje kot brezsrčen (gl. pogl. 2).

Personifikacije:

In misel ... ki mi je tako rahlo objela koprneče *srce* ... in *srce* je izjokalo svoje gorje (154)

Tebe sem ... pritiskal na svoje kipeče *srce* ... bili so gotovo trenutki, kateri so najbolj zasejali to čutje v moje *srce* ... To *srce* je bilo mrtvo, umorjeno (155)

V pismu pa mu je bilo rečeno, naj gre v svoj rojstni kraj, kjer bode zvedel ... zgodovino svojega očeta – zgodovino mrtvega *srca* (157)

Čemu bi jokali, *srce* moje (267) (ljubkovalnica)

Ponavljjanja:

Če imate kaj *srca* ... to *srce* ...

Številne metafore:

Mehko *srce*, dobro *srce* je imel ... in narava je pritiskala v to *srce* svoje pečate ...

Metonimije:

Bilo je to mlado *srce* (= »mlad človek«), polno kakor kristal čiste ljubezni (95)

Biblični izraz:

Primerjava z izvirnimi bibličnimi parabolami. Lahko se vprašamo, katere bibl. zveze tu ni!

In v tej duševni lenobi si je zamastil in zamoril *srce* in dušo (195)

Omenimo samo nekaj zvez, kot so: iz *osrčja zemlje* (3-krat), s *srčno svojo krvjo* (17), *srce moje* (20). Biblične povezave z besedo *srce*, ki so prisotne v celotnem delu: *srce* – trebuh, misliti s *srcem* (z dušo), *srčen* (hraber). Tipični biblicizmi (paralelizmi membrorum): duše in *srca* (177).

Ironija:

Nekdaj zopet sem stopal na strani krasne gospe. Sonce je sijalo iz njenih oči in spomlad se je cvetoče razprostirala v njenem *srcu* (176)

»No – pa recite ... v sredi svojega demokratičnega *srca*« (260)

Pisaril (Škrjanček) je v davkariji ter si bil počasi izpisaril svoje *srce* (195)

Združena v harmoniji *src* odrineta (200)

Antitetični paralelizem:

In s kako srečnim *srcem* se je spomladi povračal v Lukovec (203) Solze je pretakal, solze iz trpečega *srca* (204)

Pove se mu, da ... jo mora iz vsega svojega *srca* ljubiti ... In kako se to ... mlado *srce* oklene te domovine ... (204) Kako znajo mlada *srca* sovražiti (206)

Primere/komparacije in parabole:

Bilo je to *srce* kakor mlado zelišče spomladi (95)

Ako je to *srce* vrt, poln cvetja ... In ako je to *srce* posoda, postuta z biseri (208) In ako je končno to *srce* čisto, mirno morje (209)

Moje *srce* je kakor dolgočasno zimsko polje ... snežno polje je sedaj *srce* moje (316)

Pretiravanje/hiperbola:

... in že mu je hotelo *srce* prekipeti (310)

Redka je pojavitev pridevnika srčen, nanašajoč se na srce, v prvem, neprenešenem pomenu:

... z roko pa je tiščal prsi, kjer je imel globoko rano, kakor bi zabraniti hotel, da bi mu v tem trenutku ne odtekla srčna kri (299) Imela je predobro *srce* in za svoje otroke bi bila prelila srčno kri (305)

VI

Protislovno razmerje iztržkov priča o znotrajpomenskem obratu, rotaciji, ritmičnih vzponih in padcih. Sovrašstvo je neizpolnjena ljubezen, ljubezen pa neizpolnjeno in nemaščevano sovrašstvo (Bogomir Leskovej : Ernest Malec). Ob tem naj ne ostane neomenjena etimologija srce iz *serda-ce* (miloserdje, Vasmer, III, 605), pri čemer se tudi beseda *srd* pojavlja v tem romanu. V teh različnih oblikah pojavnosti ni nič naključnega.

Mrtva srca in biblicizmi

Izražanje s *srcem* je pri Tavčarju tudi sicer silno priljubljeno. V besedilnem okolju izražajo osvetljeni izrazi *srce* najširši možni spekter uporabljenih pomenov, od svetopisemskega eno- ali večbesednega sopomenskega paralelizma tipa *srce in duša* do protipomenskih ali močno slabšalnih pomenov. Uporabljeni so, kot smo že navedli zgoraj, pretežno v prenesenem pomenu):

– paralelizmi (enobesedni par, tipični biblicizmi, paralelizmi membrorum) pričajo, da je Tavčar obvladal svetopisemski slog: »zavre mu *srce*, zavre mu pamet« 'izgubiti oblast nad samim seboj' (223); »Ali v resnici ji je hotelo počiti mlado *srce* in pred dušo se ji je razgrinjalo prihodnje življenje« (315);

– ironično: »In v tej duševni lenobi si je zamastil in zamoril *srce* in dušo« (195);

– z besednim parom: »Tudi kultura je mrtva dandanes in ne oživlja duše in *srca* ...« (177), tj. človeka v duhovnem smislu.

VII

Metode znanosti so zelo raznolike, ena sama pa je tista, ki odpira pot do resnice, ker jo vodita *srce in duša*, *duša in srce*. Tista nikoli ne zastara. Lahko le raste. Njen iztek je v človeku z živim *srcem*. Če človek raziskuje s *srcem*, se duša odpre.

... v našem spominu je kot človek vse bolj rastla. Po njej smo srečali še veliko znanosti ... Toliko človeške čistosti in moči pa nikdar več. (Paternu 1992, 19.)

Kljub temu da se *srce* v Tavčarjevem romanu *Mrtva srca* tako pogosto ponavlja, v sobesedilnem okolju ubira vedno nove tone, v povezavah s tem izrazom je izkazana največja možna variantnost. Stalne zveze se, če izvzamemo tipično naslovno sintagmo, razmeroma redko ponavljajo. Preseneča število in intenzivnost različnih variacij na isto temo. Eden izmed kriterijev pri presoji tipologije besedja je razlikovanje izvirnih in ustaljenih, splošno uveljavljenih in še povsem nepoznanih frazeoloških zvez.

Srce je obdano je z vsemi mogočimi določajočimi epiteti, nosilci življenja in smrti. Popolna in dovršena intenzivnost je bolj kot v sami fabuli izpričana v notranjem tkivu, ki obdaja zgoščenost okrog izraza *srce*, ki se ob povečevanju čutnosti ljubezni razrašča od *osrčja* zemlje do neba in usiha v območju pomenskega polja tako priljubljene tavčarjanske sintagme *upa in obupa*. Ustvarjalna moč ljubezni je protipol razkrajajoči se moči sovraštva in maščevanja.

Literatura

Marja BORŠNIK, 1973: *Ivan Tavčar leposlovni ustvarjalec I, 1863–1893*. Maribor: Založba Obzorja. (= MB)

Aleš BERGER, Goran SCHMIDT, 2002: *Slovenska kratka erotična proza*. Ljubljana: Študentska založba.

Ivan TAVČAR, 1952: *Zbrano delo: Mrtva srca*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Boris PATERNU, 1996: Na Marjo Boršnik. *Zaupala je v mladega človeka: Zbornik ob 90-letnici rojstva Marje Boršnik*. Borovnica: OŠ dr. Ivana Korošca.

Maks VASMER, 1971: *Etimologičeskij slovar' ruskogo jazyka III*. Heidelberg.